

СИНТАКТИЧНИЯТ ПАРАДОКС 'ЕДНОСЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ'

Проф. д.ф.н. Мариана Георгиева
Българска академия на науките

Резюме. Статията предлага когнитивна ревизия на изреченските инварианти по отношение на експликацията на главните части. Смесването на 'състав' и 'структура' и привнасянето на морфологична номенклатура на класове думи за номиниране на инварианти е методологически проблем. Екстраполацията на термини от равнище в равнище придава противоречивост на категориите и е проблем в изучаването и усвояването на езика и неговата граматика. Когнитивно коректно изречението по този признак е **еднокомпонентно, субектно** или **предикатно, подложно** или **сказуемо**, но не едносъставно, защото са части на структурата, не на състава. **Сказуемното** изречение е винаги **лично**, но когато е изразено с глагол с форма само в трето лице, т.е. по принцип няма първата и втората позиция на парадигмата на тази морфологична категория, то е безсубектно.

Ключови думи: когнитивна ревизия; безсубектно; екстраполация на термини

Методологическото обновяване в изследването на езика естествено внася яснота и по отношение на категориалния апарат например. В частност, когнитивният подход може да прецизира част от синтактичната парадигма не самоцелно и не провокативно, а чрез прилагане метода на когнитивното съответствие. Настоящата работа има за цел да изясни природата на онази част от изреченската парадигма, чиито позиции се обосновават според експликацията на елементите на предикативната връзка:

- с експлициран подлог и неексплицирано сказуемо или обратно;
- с експлицирано с глагол за действие или с глагол за състояние сказуемо; този глагол е с различна характеристика по отношение на категорията 'лице'; и пр. комбинации спрямо една или друга дефинитивна за изречението точка.

Преди това по право дефинитивното съдържание на изреченската структура със съответните ѝ комуникативна стойност, морфологична референция и презентация на когнитивното съзнание естествено извеждат и подреждат характеристиките, или признаците му.

Предикативността е водещ признак и затова синтактичните експликации на компонентите на предикативната връзка са главни части. Вариациите на експлициране – или само подлог, или само сказуемо, определят видовата парадигма ‘подложни изречения’, ‘сказуемни изречения’. От когнитивна гледна точка не е правилна квалификацията ‘именни изречения’ и ‘глаголни изречения’. Не е правилно и родовото квалифициране по признака ‘предикативност’ и експликация на предикатната структура като ‘едносъставни’ и ‘двусъставни’ изречения. Главните части не са елементи на състава на изречението. Подлогът и сказуемото са двата елемента, или компонента на структурата на синтактично равнище – равнището, на което изречението е основна единица. ‘Едносъставни’ – ‘именни’ или ‘глаголни’ – изречения е еклектика на равнищата. ‘Именни’ или ‘глаголни’ е морфологична характеристика на класа думи, който осигурява експликацията на подлога и на сказуемото съответно. Думите обаче не съставят синтактичната част на изречението – в случая не са номенклатурни маркери на структурата му. Затова не е възможно да се валидират такива видове и подвидове изречения.

В синтаксиса съставът се отнася до компонентите на една или друга част, сама за себе си, първо, и след това отнесена към всички останали като комплекс от части по етапи, второ. Тук е важно да отбележим изоморфизма като технология на екстраполацията както между етапите в едно равнище, така и между равнищата, като етапи сами по себе си в изреченската презентация като структура и като състав. Т.е. подлогът може да има квалификация, която на синтактично равнище се реферира с ‘определение/’. Определението е част от състава на разширения подлог. Разширеният с определение състав на главната част е групата на подлога:

*Красивата Мария чете;
Изискано красивата Мария чете;
Малката красива Мария чете.*

Определението обаче се изразява на друг етап спрямо предикацията и се постига чрез подчинителна връзка. Тя може да варира – съгласуване (съгласувано определение), прилагане или предлог (несъгласувано определение). В полето на квалификацията като отношение, което съдържа подчинителната връзка, се съдържа като вариант и квантификацията. Подчинението е друга степен – все едно в коя посока на вертикала се разполага. Тази втора степен етимологично предопределя синтактичната номенклатура на частите на състава на която и да е от главните части – второстепенни части. Конкретният ни анализ по-горе се отнася до второстепенните части от състава на разширения подлог – групата на подлога.

Що се отнася до заявления вече изоморфизъм и екстраполация на равнищата, веднага препращаме към следната особеност на току-що представените определения. Те биха могли да присъстват и в състава на друга собствено второсте-

пенна част – като нейна собствено втора степен. Такъв е случаят най-напред (изоморфизъм вътре в равнището – все едно морфологично и/или синтактично) при нееднородните части (могат да са и безсъюзно свързани еднородни части съгласуваните определения, например *малката, красива Мария*) – съгласувано определение към съгласувано определение или несъгласувано определение към съгласувано определение, на принципа на спиралата общо към частно, родово към видово в зависимост от семантиката и съотношенията:

Малката красива (Мария);

Изискано красивата (Мария).

Малката е втора степен на втората спрямо подлога *Мария* степен *красива*. Така съответно се отнася *изискано* към *красивата*. Тази спирала от степени на квалификации е изоморфна на етапите на номинации на класовете думи на морфологично равнище – *nomina substantiva*, *nomina adjectiva*, *nomina numeralia*, *pronomina*, веднъж, и този изоморфизъм е огледално екстраполиран на синтактично равнище, втори път, като второстепенни части от състава на групата на разширения подлог.

След това същият изоморфизъм е налице и при второстепенни части от групата на сказуемото. Например в състава на допълнението или пък в състава на обстоятелството:

Мария чете роман;

*Мария чете **нов** роман;*

*Мария чете **интересен нов** роман;*

*Мария чете **много интересен нов** роман;*

*Мария чете **много интересен, нов** роман* (*интересен* и *нов* – безсъюзно свързани еднородни части, съгласувани определения).

или

Моливът падна на пода;

*Моливът падна на **лъскавия** под;*

*Моливът падна на **мраморния лъскав** под;*

*Моливът падна на **мраморния, лъскав** под* (безсъюзно свързани еднородни части, съгласувани определения);

*Моливът падна на **изцяло мраморния лъскав** под.*

Представените второстепенни части в тяхната граматична генеалогия на принципа на изоморфизма и уговорената дефинитивно разлика между структура и състав, от една страна, и главни и второстепенни части, от друга страна, ведно с разширена част и еднородност и нееднородност на частите, съставят разширеното с определения допълнение и разширеното с определения обстоятелство. Разширените части, еднородните части са елементи, компоненти от състава на изречението.

Смесването на оперативните категории 'състав' и 'структура' и привнасянето на морфологична номенклатура на класове думи за номиниране на вари-

антите по отношение на един или друг изреченски компонент, най-общо да го наречем, издава много сериозни, методологически проблеми в изследването на синтаксиса като основен граматически дял и равнище на езика. Непочиващата на методологически подход екстраполация на термини от равнище в равнище – както езиково, така и граматическо, и зле разбираната като уж класика инертност на противоречиви категории и на тази основа спорни парадигми в синтаксиса по същество са една от сериозните причини за проблемите в изучаването и усвояването на езика и неговата граматика.

Предикативността е структурен признак на изречението, който е функция на субектно-предикатната връзка ‘предикация’, която осигурява предицирането като философия, прототип на изречението.

Изреченската система като парадигма по един или друг дефинитивен признак има за ключови позиции по право видовете по начин на изразяване на елементите на структурата на предикацията, на главните части. Според нас коректната според когнитивното съответствие квалификация е

еднокомпонентни и

двуконпонентни, вместо едносъставни и двусъставни.

Може да се приеме и

субектни и

предикатни,

подложни и сказуемни, но във всеки случай не е когнитивно правилно едносъставни и двусъставни. Също така не е когнитивно оправдано да се предлага морфологична вариативност именни и глаголни, защото вариациите на формата по морфологична характеристика на думата представят различно от синтаксиса езиково равнище, а класификацията е по синтактичен параметър.

Когнитивният метод ревизира класификацията на сказуемните, предикатни, изречения като лични и безлични. Тази предлагана диференциация проявява непълноценността на формално-функционалната основа при терминологизиране на синтактичните номинации. Глаголът е клас думи, една от чиито категориални характеристики на морфологично равнище е лицето. Категорията лице на глагола има трипозиционна парадигма. Никъде морфологията не определя наличие на глаголи, които са извън обсега на тази категория, с дефицит на характеристиката по отношение на лицето. Вярно е, че има глаголи с форма само в трето лице – с непълна парадигма. Моноформата в трето лице обаче не може да се номинира безлична, защото се определя с третото лице именно. Този терминологичен парадокс не е оправдан. В него всъщност се проявява методологически дефицит заради еkleктиката в ‘безличен’. Третото лице като морфологичен параметър на глаголи с моноформа на категорията е наистина глаголно лице и никак не е вярно, че тази глаголна форма е без лице. Третото глаголно лице обаче като абсолютна форма не е субект в класическия смисъл на категорията субект. Т.е. тези глаголи са безсубектни на семантично

равнище, но не са безлични на категориално равнище. Определянето на вида изречение с еднокомпонентна според експликацията предикативна структура като глаголно безлично съобразно семантиката за номиниране на морфологичен клас на думата е крайно некоректно смесване и прескачане на равнища в езика, резултатът от което е неправилна граматика, по-точно неверен синтаксис. В такива граматични категориални „хипербати“, така да се каже, потъва истинското знание за езика.

Сказуемните изречения са **лични**. Когато са с форма само в трето лице, т.е. по принцип нямат първата и втората позиция на парадигмата на тази морфологична категория, те са без субект. Или третоличните, глаголни моноформи нямат в семантиката си субект в логическия смисъл. Това са глаголите, чиято семантика се отнася до природни явления или някакви състояния (физиологични):

Гърми;

Вали дъжд/сняг/град;

Съмва;

Мръква;

Боли;

Спи ми се;

Яд ме е.

В съответствие с философията на метода на когнитивното съответствие ние смятаме, че останалите случаи на третоличните глаголни форми (със *се* и със спомагателния глагол и име) са просто третолични глаголни моноформи, но не и безлични (вече представихме съображенията си защо не е допустима тази употреба). Когнитивният анализ на третоличната глаголна моноформа представихме при посочване на разликата за това по отношение на модалните глаголи като морфология на дефиниращата изречението модалност.

Тук е необходимо да се обърне внимание, че изречения с третолични глаголни моноформи като еднокомпонентни, сказуемни изречения не са самодостатъчни в комуникативен аспект. Тяхната когнитивна креативност е нестабилна в някаква степен и те изискват за нуждите на удовлетворената когнитивна потенция попълване на стигналата до риск за субекта дистанция на третото глаголно лице с предикация в позицията на субект. Компенсиращият с предикация подлог е сложно постигната предикация, а не е сложно изречение, защото това е реставрация на отдалеченото до семантичен риск глаголно лице. Този оборот на когнитивния анализ на субектно-предикатната структура, през дефинитивно съдържащите се изреченски характеристики и парадигмата от видове по всеки от параметрите на изреченската система, когато се представят моделите по начин на изразяване на компонентите на структурата, потвърждава по безспорен начин същността на синтаксиса. Изречението като основна синтактична единица е едно. Вмятаме веднага когни-

тивната коректност по отношение на семантиката на „основна“ и „единица“ в дефиницията. В зависимост от изразяване на един или друг елемент по един или друг дефинитивен признак се постига системата от видове, които има това изречение – основната синтактична единица, едно-единствено изречение, разбрано и представяно категориално като оперативна представителна единица в синтаксиса като равнище на езика. Това са инварианти, но не са други изречения, не са няколко синтактични единици, защото не може да има много основни единици. Това не е допустимо логически.

Когнитивният анализ на изреченските признаци проявява недвусмислено феноменалността на езика като непреодолима част от онтологията му собствено и сам по себе си. Участието на езика по право в онтологическия оборот, да го наречем, като автокогнитивна потенция налага диалектиката като маркер в анализа на системата и структурата на езика. Затова първенстващо място сред комплексната дефинитивна архитектура по право е предикативната структура. В нея обаче неразделно се имплантира модуляцията, която е възможно да се осигури от интонацията – всички със съответната граматическа облигаторност. Тази когнитивно задвижвана орбита е технологически основана на рефлексията на съзнанието и автосъзнанието и е пространствено презентирана. Езиковата екстензия на когницията съставя граматиката, реферира се граматически. Неизменната сметка за когницията и диалектиката изискват прецизността на съответствието. Затова:

При езиково изразени подлог и сказуемо, според предикативната структура изреченията са

двукомпонентни.

При езиково изразен само един от компонентите на тази структура – са **еднокомпонентни** – съответно **подложни** и **сказуемни**.

Сказуемните естествено са

лични – първо, второ и трето лице,

но ако глаголната семантика се отнася до природно явление или пък до състояние с авторефлексия и има само

третолична моноформа,

то тогава лицето не е субект в класическия смисъл. Тази иманентна противоречивост на дълбинно равнище – в прототипа на предикацията, изисква компенсирание на повърхнинно равнище и субектно-предикатната архитектура се осигурява с предикация вместо неосигурения в когнитивния стремеж субект. Налице е сложно постигната предикация в изречението – главна част се изразява с предикация, а не с дума. Т.е. подлогът може да се изразява с дума (име), но и с предикация. Същото е налице и при сказуемното – може да се изразява с глагол, но и с предикация (когато предикатът не се покрива само от копула – спомагателния глагол или глагол с дефективна за предикатирането семантика):

Той говори;

Колегата се изказа;

Говори се, че ще променят програмата на обучение;

Каза се да не бързаме;

Хубаво е да се съобщават навреме условията за кандидатстване;

Вярно е, че има покани за всички.

Смисълът е да не се отказваме;

Истината е, че всички се умориха от пътя.

Когнитивното съответствие не може да определи класификационен параметър за последващо квалифициране на първото, второто и третото лице, защото дефинирането им като позиция в парадигмален ред е само по себе си когнитивно в същността си. Т.е. това е лимитът в когницията. Уговорката за третоличната моноформа е когнитивна и се налага именно заради дефективната парадигма. Предвид на тази уговорка за изчерпателното и изчерпано когнитивно съответствие класификациите „определено-лични“ (1 и 2 л., ед. и мн.ч.), „обобщено-лични“ (2 л., ед.ч. или 1 и 2 л., мн.ч.) и „неопределено-лични“ (3 л., мн.ч.), които битуват в синтаксиса, са необосновани и затова неточни, неверни дори (Роров 1983, pp. 80; 82; 84). Дори и правописът потвърждава тезата ни.

На първо място, не е възможен легитимен в когнитивно отношение маркер, съгласно който позициите 2 л., ед.ч. и 1 и 2 л., мн.ч. веднъж са определено-лични, а пък друг път са обобщено-лични. Всички обяснения за определеното и за обобщеното презентиране и рефериране на иначе когнитивно диференцирано едно и също лице са нелогични, ненаучно компилирани и без каквато и да е методологическа основа.

На второ място, подобна компилативност се саморазобличава своевременно, ако се държи сметка за категориалното дефиниране на лицето (не само в морфологията, но и в синтаксиса, а и лексикосемантично, ако щете). Парадоксът е краен – хем е лицето, което говори, хем е определено (тавтология!) това лице още. Коя е тази определеност, дето е равнопоставена, или равнозначно категориална, и кои са езиковите маркери, защото в науката има апарат? И как това определено още някак второ лице може да е обобщено някак, все второ иначе лице? Как третото лице в мн. ч. е неопределено?

На трето място, кой е параметърът, който ангажира числото за класификацията на личните изречения, и как се реализира този ангажимент?

Според нас тази подкласификация на личните изречения е невалидна, тъй като няма научно издържан и методически обоснован критерий за определено, обобщено и неопределено лице.

Езиковата експликация на главните части на изречението не оцелява когнитивната пълноценност на изреченския смисъл. Съхраняването му при всички експликативни варианти се дължи на когнитивния оборот на автосъзнанието и на неговата онтологично разположена функционалност. Затова и

непълните изречения са формални видове – акумулиращата креативност езикова имплицитност модулира когнитивната потенция през екстраполацията на рефлексите. В неразчленеността има особено акумулиран синтаксис, освен когнитивна потенция. Тези две степени на синкретизъм – на формата и на съдържанието, обаче са предмет на отделен анализ.

Неизменната сметка за когницията и диалектиката изискват прецизността на съответствието в изреченската система, или дефинитивна парадигма.

ЛИТЕРАТУРА

ПОПОВ, К., 1983. *Граматика на съвременния български книжовен език. Том III. Синтаксис*. София: Издателство на Българската академия на науките.

REFERENCES

ПОПОВ, К., 1983. *Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik. Tom III. Sintaksis*. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademija na naukite.

THE SYNTACTIC PARADOX ‘SINGLE SENTENCE’

Abstract. The article proposes a cognitive revision of sentence invariants with respect to the explication of main parts. Confusing ‘composition’ and ‘structure’ and bringing a morphological nomenclature of word classes to nominate invariants is a methodological problem. Extrapolation of terms from level to level adds contradiction to the categories and is a problem in the learning and acquisition of the language and its grammar. A cognitively correct --sentence on this basis is one-component, subject or predicate, subject or predicate, but not one-component, because they are parts of the structure, not of the composition. The predicate sentence is always personal, but when it is expressed by a verb with a form in the third person only, i.e. in principle, there is no first and second position of the paradigm of this morphological category, it is subjectless.

Keywords: cognitive revision; subjectless; extrapolation of terms

✉ **Prof. Mariana Georgieva, DSc.**

ORCID iD :0000-0002-8683-9565

Institute for Bulgarian Language

Bulgarian Academy of Sciences

Shipchenski prohod, Blvd. 52, block 17

1113 Sofia

E-mail: m.georgieva@ibl.bas.bg;

mv.georgieva7@gmail.com